

**ДАРУНОК МЕШКАНЦІВ НОВОЧЕРКАСЬКА ОТАМАНУ
МАТВІЮ ПЛАТОВУ У ЗІБРАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО
МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

У Національному музеї історії України зберігається підносне блюдо¹ з написом, датованим 1816 роком, який повідомляє, що ця річ — дарунок купців столиці донського козацтва, міста Новочеркаська, певній особі, що має графський титул, ім'я якої, проте, не згадується².

Блюдо має круглу форму, діаметром 51 см; плоске, з бортиком, виготовлене з позолоченого срібла (рис. 1).

Рис. 1. Підносне блюдо з написом.

Краї бортика декоровані двома паралельними рельєфними смугами “колоскового” орнаменту, між яким симетрично розміщені чотири ажурні накладні пластини, прикрашені рослинними мотивами. Нижня з пластин прикриває ювелірне клеймо у вигляді прямокутного щитка з зображенням герба Москви — вершник, обернений праворуч (св. Георгій Побідоносець). Тут же зазначені дата виготовлення блюда (“1814”), золотникова проба металу (“84”) та клеймо ювеліра (“А Г”), що належало Андрію Григор’єву — московському майстру, роботи якого були виготовлені між 1808-м та 1826-м роками.

Інтервали між ажурними накладками з рослинним декором заповнені чотирма прикріпленими до бортика видовженими пластинами, на яких розміщено напис, виконаний чорнінням: верхня ліва пластина — *“Тебе почтенной граф отец усердие наших сердец”*, верхня права пластина — *“Ты подъяв труды собой доставил нам славу покой”*, нижня ліва пластина — *“1816 года при времени возвращения из французского”*, нижня права пластина — *“похода от общества ново черкасских торговцев”* (рис. 2).

Рис. 2. Написи, вміщені на пластинах — декоративних елементах блюда.

Дзеркало блюда декоровано у техніці високого рельєфу карбуванням та гравіруванням. У його верхній частині розміщено вензель “ГМИП” (переплетені перші літери титулу і імені графа Матвія Івановича Платова⁴), обрамлений двома лавровими гілками. Над вензелем зображено сонячний диск з променями. Під вензелем розміщена композиція, до якої входять емблема М. Платова⁵ та зображення його військових нагород, оточених мілітарними символами.

Рис. 3. Зображення вензеля, обрамленого лавровими гілками (дзеркало блюда).

Емблема у геральдичному щиті⁶ має вигляд серця у супроводі схрещених шаблі і стріли. На серці стоїть птах, схожий на чаплю чи журавля, обернений праворуч. Під емблемою зображена нагородна шабля М. Платова — Золота зброя “За хоробрість”⁷, на якій на стрічках підвішені нагороди: російські ордени свв. Андрія Первозваного⁸, Володимира⁹, Олександра Невського¹⁰, Анни, Іоанна Єрусалимського (хрест Мальтійського ордену)¹¹, Георгія Побідоносця¹²; пруські ордени Чорного і Червоного Орла¹³, австрійські ордени Марії Терезії та Леопольда¹⁴. Під шаблею і орденами зображена ще одна нагорода

М. Платова — портрет англійського принца-регента на стрічці ордену Підв'язки. Цю мініатюру, оправлену діамантами, майбутній король Георг IV подарував М. Платову під час візиту козачого отамана у 1814 г. до Великої Британії¹⁵. Тоді же був створений і портрет М. Платова¹⁶.

Зліва від герба і нагородної шаблі представлено формений головний убір — козацький генеральський ківер з нагородним султаном-челенгом з вензелем імператора Олександра I¹⁷. Зображення ківера карбовано на окремій пластині, прикріпленій до поверхні блюда зі зворотної сторони заклепкою.

Нагороди М. Платова представлені у оточенні військових атрибутів (гармат, ядер, прапорів з вензелем імператора Олександра I та гербом Російської імперії) і символів влади козацької старшини — булави та пік.

З тексту напису на блюді стає відомо, що його виготовили на замовлення мешканців міста Новочеркаська¹⁸ для вручення М. Платову під час урочистої зустрічі¹⁹. Причому напис було виконано через два роки (у 1816 р.) після дати виготовлення самого блюда (1814 р.), зазначеної на клеймі.

Цікаво, що у “блюда М. Платова” з НМІУ є “двійник” у Збройовій палаті Московського Кремля²⁰ — підносне блюдо, також виготовлене у 1814 р. московським майстром Андрієм Григор'євим для вручення М. Платову. Замовниками цієї речі були земляки М. Платова — мешканці донської станиці Михайлівської, з козаками якої отаман дійшов до Парижа²¹.

Обидва блюда (“київське” і “московське”) виготовлені за однією схемою (на них вензель, емблема, шабля з нагородами, вінок переможця, військові символи), проте різними штемплями. До того ж, вони розрізняються розмірами: “московське” має діаметр 47 см, “київське” — 51 см. Напис на бортику “московського” блюда складається з трьох частин; інший вигляд мають і накладні орнаментальні пластини, що розмежують частини напису. Напис на “московському” блюді має наступний вигляд: *“Тебе, почетный граф отец, усердие наших сердец. Ты нам доставил славу и покой. Возвращение из французского похода 1814 года. От общества Михайловской станицы”*.

Обидва блюда розрізняються і деталями зображень: на “московському” відсутній “британський” нагородний портрет (який М. Платов, певно, ще не встиг отримати від принца-регента), а одна з гілок вінка — дубова. По-різному трактовані і

полотнища прапорів та зображення булав. У “київському” варіанті нема бунчуків, присутніх у композиції зображень на “московському” блюді.

Ким же був отаман Матвій Платов, народний улюбленець, довірена особа імператора Олександра I і російського головнокомандуючого Михайла Кутузова?

Адже саме йому поет Василь Жуковський присвятив рядки у своїй оді “Співець у таборі російських воїнів” (створеній у 1812 р. для возвеличення героїв російської армії): *“Хвала, наш Вихорь-атаман, / Вождь невредимых, Платов! / Твой очарованный аркан / Гроза для супостатов. / Орлом шумишь по облакам, / По полю волком рыщешь, / Летает страхом в тыл врагам, / Бедой им в уши свищешь; / Они лишь к лесу — ожил лес, / Деревья сыплют стрелы; / Они лишь к мосту — мост исчез; / Лишь к селам — пышут селы”*.

А російський письменник Микола Лесков зробив М. Платова одним з персонажів своєї повісті “Левша” (опублікованої у 1881 р.), надавши йому одночасно сатиричних та патріотичних рис.

Прославлений російський генерал, отаман Донського козачого війська, учасник Бородінської битви, М. Платов у Вітчизняній війні 1812 р. очолив ополчення донських козаків, що зіграло важливу роль у розгромі наполеонівських військ.

Понад сорок років життя М. Платова припали на війни і військові походи: він брав участь у всіх кампаніях Російської імперії з останньої чверті XVIII і до перших десятиліть XIX ст. включно.

На гранітному постаменті пам’ятника М. Платову²², встановленого у 1853 р. у Новочеркаську, були викарбувані слова: *“Атаману графу Платову за военные подвиги с 1770 по 1816 гг. Признательные донцы”*. Бронзова скульптура М. Платова представляла його вбраним у коротку козачу бурку. Генерал стоїть з шаблею у правій руці і отаманським перначем — у лівій.

Майбутній отаман народився у 1753 р. у сім’ї козацького старшини у станиці Прибилянській під містом Черкаськом (Старочеркаськом)²³, а у 1769 р. одержав своє перше воїнське звання осавула. У 1771 р., під час чергової російсько-турецької війни, молодий М. Платов пройшов “бойове хрещення” у Криму, відзначившись під час штурму Перекопа и Кінбурна. Тоді ж відбулось його знайомство з Михайлом Кутузовим, який у 1812 г. очолив російську армію у війні з Наполеоном.

З 1778 по 1784 р. М. Платов брав участь у боях на Кавказі, де зустрівся з Олександром Суворовим, що очолював Кубанський корпус. За проявлену хоробрість М. Платова було підвищено по службі — він одержав чин полковника.

У наступну російсько-турецьку війну 1787 – 1791 р. М. Платов очолював козачий полк, що перебував у складі армії Григорія Потьомкіна, яка діяла на півдні сучасної України і у Молдові. За мужність, виявлену при взятті Очакова, Бендер, Акермана, Ізмаїла та у битві під Каушанами М. Платов одержав чин генерал-майора.

У 1796 р. М. Платов з козаками брав участь у т. зв. “Перському поході” на Кавказ і відзначився під час штурму Дербента.

Після смерті імператриці Катерини II козачого генерала обмовили вороги і його відправили у заслання, а у 1800 р. — ув’язнили у Петропавлівській фортеці у Санкт-Петербурзі. Однак невдовзі М. Платова виправдали і новий імператор Павло I призначив його командиром козачого загону, відправленого у похід до Індії. Проте наступник царя, імператор Олександр I, повернув козаків із цієї авантюрної експедиції, нагородив М. Платова званням генерал-лейтенанта і призначив отаманом Війська Донського.

Під час воєн Четвертої коаліції 1806–1807 р. М. Платов командував козачим корпусом, що бився проти французів у Пруссії.

У 1807 р., під час підписання миру між Францією і Росією у Тільзіті, М. Платов зустрівся з Наполеоном і, на прохання Олександра I, продемонстрував йому свою майстерність у стрільбі з лука. Вражений Наполеон подарував отаману дорогоцінну табакерку зі своїм портретом та хотів нагородити М. Платова орденом Почесного легіону, проте той від нагороди відмовився.

У 1808 р. М. Платов направився на Дунай на чергову російсько-турецьку війну 1806–1812 р., де відзначився при осаді фортеці Сілістрія.

Наприкінці 1809 р. М. Платов захворів — лікарі підозрювали чахотку — і виїхав з діючої армії на лікування до Санкт-Петербурга.

Коли влітку 1812 р. почалась війна з Францією, козачі полки під командуванням М. Платова приєдналися до російської армії як нерегулярні військові формування.

На початку війни козакам, що прикривали відступ російської армії, доводилось стримувати наполеонівську кавалерію і

польських уланів, майже не виходячи з боїв. Розгром дев'яти ворожих полків, вчинений “летючим” корпусом М. Платова поблизу містечка Мир, став першою перемогою росіян у війні. Козаки успішно діяли проти французів і під Смоленськом.

За ініціативи і під керівництвом М. Платова була проведена додаткова мобілізація на Дону, і вже наприкінці серпня 1812 р. до складу російської армії приєдналося 22 тисячі козаків. В один з критичних моментів Бородинської битви 7 вересня 1812 р. десять козачих полків М. Платова здійснили кавалерійський рейд по тилах противника, дезорганізувавши його лави.

Після того, як французька армія залишила Москву і почала відступати до західних російських кордонів, козацька кавалерія М. Платова переслідувала противника вдовж Смоленського шляху, вступаючи в успішні бої під Вязьмою, Смоленськом, Красним. На прохання головнокомандуючого М. Кутузова наказом імператора від 29 жовтня 1812 р. керманич козаків одержав графський титул.

Полишаючи Росію, Наполеон визнавав, що саме козаки відіграли вирішальну роль у знищенні його кінноти і артилерії. Козаки М. Платова проявили себе і в закордонних походах російської армії: Битві народів під Лейпцигом у 1813 р., боях у Франції. У 1814 р. вони вступили до Парижа, розбивши табір на Єлисейських полях.

Після укладання миру з Францією у 1814 р. М. Платов разом з імператором Олександром I прибув до Лондона, де переможців Наполеона зустрічали як героїв. Донський отаман був дуже популярним: на його честь було названо корабель, Оксфордський університет присвоїв йому звання почесного доктора права, а живописці писали його портрети (рис. 4).

Рис. 4. Живописний портрет Матвія Платова.

Після завершення війни отаман повернувся на Дон і оселився у передмісті Новочеркаська. Він помер 3 січня 1818 р. у віці шестидесяти семи років у своєму маєтку — слободі Єланчинській під Таганрогом. Поховання відбулося 10 січня 1818 р. у Новочеркаську. У 1875 р. нащадки отамана перенесли його прах до родової садиби разом з мармуровим надгробком роботи відомого скульптора Івана Мартоса. Після завершення будівництва у Новочеркаську у 1905 р. Вознесенського кафедрального собору і на честь століття Вітчизняної війни 1812 р. останки героїв-дончан, зокрема М. Платова, у 1912 р. були перенесені до цього храму²⁴.

Примітки:

- ¹ Підносні блюда у Росії використовувались у церемонії частування гостей хлібом і сіллю, а також у якості пам'ятного дарунка при відзначенні важливих подій. Подібні блюда с дарчими написами були атрибутом державних урочистостей і офіційних візитів.
- ² Нам не вдалось з'ясувати, коли цей предмет надійшов до НМІУ. У музейних облікових документах виявлено запис, що “блюдо Платова” у 1933 р. перебувало у Всеукраїнському історичному музеї імені Тараса Шевченка, колекції якого ввійшли до зібрання НМІУ. Можливо, “блюдо Платова” походить з одного з приватних зібрань, які час від часу передавались, продавались и дарувались Київському художньо-промислому и науковому музею (сучасному НМІУ). Наприклад, у 1909 р., за заповітом одного з меценатів, до музею надійшло зібрання виробів з коштовних металів, серед яких були і кілька нагородних ковчів – дарунків російських імператорів представникам донської козацької старшини.
- ³ Після заснування у 1805 р. міста Новочеркаська, при сприянні отамана М. Платова у ньому було створене Товариство донських торгових козаків.
- ⁴ Наукову атрибуцію и опис блюда та визначення його приналежності М. Платову у 1986 г. виконали співробітники відділу “Україна доби феодалізму” Державного історичного музею УРСР на чолі з завідуючим відділу Вадимом Олександровичем Сидоренком.
- ⁵ Герб графа М. Платова, затверджений у 1816 р., мав інший вигляд.
- ⁶ Складові частини цієї емблеми досить поширені у емблематиці, вони символізують відданість і військову доблесть. Водоплавний птах може символізувати батьківщину отамана М. Платова – Подоння.
- ⁷ “Золота зброя” у Російській імперії прирівнювалась до державних орденів. Цією шаблею М. Платова у 1796 р. нагородила

імператриця Катерина II за взяття фортеці Дербент. У 1814 р. міська рада Лондона вручила М. Платову іншу коштовну шаблю, прикрашену зображеннями гербів Великої Британії та Ірландії. Обидві шаблі зараз зберігаються у Новочеркаському музеї історії донського козацтва.

- ⁸ Нагорода за битву під Лейпцигом 1813 г.
- ⁹ Нагорода за участь у російсько-турецькій війні 1806–1812 рр.
- ¹⁰ Нагорода за успішне прикриття у 1807 р. російської армії, що відходила до Тільзигу.
- ¹¹ Вручений імператором Павлом I після звільнення з ув'язнення у Петропавлівській фортеці.
- ¹² М. Платов був кавалером ордена св. Георгія Побідоносця 4-ї – 2-ї ступенів, одержаних ним за штурм Очакова та Ізмаїла у 1788 та 1791 рр. і за війну у Пруссії 1807 р.
- ¹³ Нагороди пруського короля за участь у військовій компанії у Пруссії.
- ¹⁴ Крім орденів, М. Платова було нагороджено золотою іменною медаллю з портретом імператриці Катерини II за перемогу, одержану у 1774 р. на ріці Калалах на Кубані під час російсько-турецької війни, і срібною медаллю за участь у війні 1812 р.
- ¹⁵ У 1814 р., під час Закордонних походів російської армії, імператор Олександр I нагородив М. Платова власним портретом, прикрашеним діамантами.
- ¹⁶ На портреті, створеному у червні 1814 р. у Лондоні художником Томасом Філіпсом М. Платов зображений голеним, на відміну від більш відомого портрета роботи кисті Джорджа Доу з Військової галереї Зимового палацу, де його представлено з пишними вусами. Отаман позує живописцю у козачому генеральському мундирі взірця 1814 р. зі срібними еполетами та шиттям на комірі у вигляді дубового листа, підперезаний офіцерським шарфом. У руці він тримає козачий ківер з червоним шликком і діамантовим султаном “челенг”. Груди генерала прикрашають зірки орденів Марії Терезії, Чорного і Червоного Орла, свв. Андрія Первозваного, Володимира та Іоанна Єрусалимського, золота медаль з портретом Катерини II і срібна медаль в пам'ять Вітчизняної війни 1812 р.; через плече пов'язана Андріївська стрічка, на шії на орденській стрічці – хрест св. Георгія; з двох медальйонів у діамантових оправках більш великий є дарунком англійського принца-регента.
- ¹⁷ Дарунок М. Платову від імператора у 1813 р. після бою під Ганау у Пруссії; виготовлений з золота та прикрашений діамантами.

Традиція нагородження “челенгами” виникла у Османській імперії і була запозичена Росією.

- ¹⁸ Місто Новочеркаськ засноване за ініціативою М. Платова у 1805 р. Туди з Черкаська, що страждав від паводків, було перенесено столицю донського козацтва. Місце, обране М. Платовим для закладання нового міста, і його план (сотворений Ф.П. Деволаном) у 1804 р. затвердив імператор Олександр І. При сприянні М. Платова у місті була відкрита перша на Дону чоловіча гімназія, почалось будівництво кам'яного собору.
- ¹⁹ Ця подія була зображена на картині художника Івана Попова “Зустріч поблизу Новочеркаська отамана Платова після повернення його з Парижа”, на початку ХХ ст. створеній для Вознесенського собору Новочеркаська.
- ²⁰ Його зображення представлено на сайті Музеїв Московського Кремля: www.moscowmuseums.ru
- ²¹ Станція Михайлівська, заснована на початку ХVІІ ст., вважається однією з найдавніших на Дону.
- ²² Автор П. Клодт. У 1923 р. пам'ятник зняли з постаменту и передали до місцевого музею, а у 1933 р. переплавили. У 1993 р. монумент на честь М. Платова було відновлено.
- ²³ Зараз – станція Старочеркаська Аксайського району Ростовської області.
- ²⁴ У 1920-х рр. ці могили були пограбовані і відновлені у 1993 р.